

FEHÉR KATALIN

II. József közép- és felsőoktatáspolitikája a korabeli sajtó tükrében

A sajtó születésétől kezdve minden korszakban tükrözte az adott politikai rendszer legfőbb törekvéseit. Fokozottan igaz ez II. József uralkodásának évtizedére. A magyar nyelvű sajtó története a császár trónra lépésének évében, 1780-ban vette kezdetét a pozsonyi *Magyar Hirmondó* indulásával. Az első nemzeti nyelvű újságunk éppúgy, mint jozefinista korszak későbbi politikai lapjai, a bécsi *Magyar Kurír*, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, valamint első népszerűsítő folyóiratunk a komáromi *Mindenes Gyűjtemény* is bő teret szentelt II. József intézkedéseinek, köztük az oktatáspolitikai vonatkozásúaknak. A lapok igyekeztek megismertetni olvasóikat a jozefinista neveléspolitiká lényegével, közölték és kommentálták az intézkedéseket, esetenként helyet adtak a különböző – velük kapcsolatos – véleményeknek.

Neveléstörténetírásunk mindeddig kevés figyelmet fordított a felvilágosodás kori sajtóban megjelent, oktatással-neveléssel kapcsolatos közlemények feltárására és feldolgozására, pedig ezek számos érdekes, fontos, és sokszor ismeretlen adatot tartalmaznak. A jozefinista oktatáspolitiká számbavétele és értékelése szempontjából igen lényeges, hogy részletesen feltárjuk és feldolgozzuk a korai magyar időszaki sajtó oktatási-nevelési témájú közleményeit, cikkeit. Ezek mindenekelőtt az e kérdések iránti érdeklődést tükrözik, de még fontosabb az, hogy ezek az írások más forrásokból alig, vagy egyáltalán nem hozzáférhető fontos adalékokkal is szolgálnak a korszak pedagógiai kultúrájáról.

Köztudott, hogy II. József elsőrendű oktatáspolitikai feladatának a népoktatás fejlesztését tekintette. Ennek okait Kornis Gyula a következőképpen foglalja össze:

„József művelődéspolitikájának az a vonása, hogy a legnagyobb súlyt a népoktatásra veti a közép- és felsőoktatással szemben, nemcsak a felvilágosodás emberbaráti eszmeköréből sarjadt, hanem a legszorosabban összefügg a császár gazdaságpolitikai felfogásával is. József a fiziokrata társadalomgazdaságtani rendszer híve, mely a 18. század második felében uralkodó irányzat. E rendszer szerint ... a nemzet életében csakis az tartozik a produktív társadalmi osztályhoz, az államnak igazán hasznos polgársághoz, aki a föld termelésével foglalkozik... Annak a nemességnek a műveltsége, mely az állam gépezetének fenntartásához

semmivel sem járul hozzá, kevésbé fontos, mint a földművelő paraszté. Az utóbbi a fiziokrata elvek szerint is hasznosabb állampolgár.”¹

Ez az elv volt az oka annak, hogy II. József a népiskolai hálózat fejlesztésére fordította a nagyobb figyelmet.

A középfokú oktatás reformja

Ismert tény, hogy a császár a közép- és felsőoktatás terén a korábbiakhoz képest szigorításokat, megszorításokat vezetett be. Véget akart vetni annak az évtizedek óta tartó tendenciának, hogy a polgári és parasztszármazású ifjak tömegesen tóduljanak a latinus műveltséget nyújtó középiskolákba, ahol a legtöbben nem érnek el jó eredményt és csak az idejüket vesztegetik. Ez az egészségtelen törekvés – melyet a tanulmányi előmeneteltől függetlenül ingyenes gimnáziumi oktatás rendszere is elősegített – elvonta a szükséges munkaerőt az ipartól, a kereskedelemtől és a földműveléstől, ami az állam számára károsnak bizonyult. Ezekből az elvekből kiindulva alkotta meg II. József a közép- és felsőoktatáspolitikai reformját célzó fontos rendelkezéseit.

A császár elrendelte, hogy a továbbiakban csakis azok a paraszt származású fiúk tanulhatnak tovább a gimnáziumokban, akik kiváló tanulók, a polgári származásúak közül pedig azok akik legalább közepes előmenetelűek és ezt az eredményüket a középiskolai évek során mindvégig meg is tartják. Feltételként szabta a német nyelv ismeretét is. Első magyar nyelvű lapunk a *Magyar Hírmondó* közölte a császári rendelkezést:

„A’ Tanulás végett az oskolákba bé-vevő gyermekekre nézve ezeket kellett meg tartani: hogy, akik Paraszti sorsban születettek Oskolákba bé-ne vétessenek, hanem-ha elme-béli ajándékokkal másokat meg haladni láttatnak, és a’ leg jobban tanulóknak rendébe számláltathatnak; a’ Mester-embereknek fiaik hasonlóképpen az Oskoláktól el-tiltattassanak, ha leg-alább közép szerü Talentomuaknak nem találtnak. Ezeken-kivül minden Oskolába menni akarónak a’ Német nyelvet tudni elmulhatatlanul szükséges léssen.”²

1784. szeptember 20-án a császár rendeletileg megszüntette a nemesi konviktusokat, amelyek a nemesi származású ifjak középiskolai tanulmányait segítették ingyenes lakással és ellátással. Elrendelte azt is, hogy a mindaddig ingyenes középfokú oktatás megszűnjön és valamennyi gimnáziumban, líceumban és az egyetemen a tanulóknak tandíjat kelljen fizetni. A kevésbé jó tanulók 1785. január 31-től kezdve a gimnáziumban évi 6, a filozófiai tagozaton 9, a jogi és orvosi karon pedig 15 forint tandíjat fizettek. A befolyó tandíjából a szegénysorsú diákok számára ösztöndíjalapot hoztak létre. A jó előmenetelű szegényebb diákok ezentúl is ingyen tanulhattak és tanulmányi eredményeiktől

¹ KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777–1848*. I. Bp. é. n. 64–65.

² Magyar Hírmondó 1784. július 28. 57. sz. 472.

függően ösztöndíjban részesülhettek. Ezt részint a konviktusi alapokból, részint pedig a tandíjakból fedezték. 1785. február 23-án a *Magyar Hírmondó* közölte a rendeletet:

„A' Tudomány dolgában való Kegyelmes Rendelés. Mint hogy Felséges Urunknak kegyelmes tzélja az, hogy az ugy nevezett Normalis Oskolákból a' Deák Oskolákba menendőknek számok nem tsak meg-kevedsedjék, sött az ollyatén érdemes elméjü és erköltsü Ifjaknak számokra, kik a' magok különös virtussaikkal másoktól magokat megkülömböztetvén, a magok költégeken kívül tanulások folytatására szükséges költségek nélkül szükölködvén, fel-segittethessenek; az Oskolákban Tanuloknak lejendö fizetésekre nézve, következendö Rendelést méltoztatott tenni ö Felsége: – Hogy minden alsóbb Oskolát gyakorló Ifjak Esztendönként 6 frt, a' Világiböltességet Tanulok 9-et; a' Törvényt és Orvosi-Tudományt tanulók pedig 15töt fizessenek. – Mind hogy pedig a' Tanulo Ifjuság, az Oskolai Esztendö szerént 10 Holnapokig tanittatik, a már nevezett Oskolai fizetés-is 10 izben fog le-tétettetni; melly szerént az alsóbb Oskolák Tanuloi minden Holnap elein 36 krajtzárt, a' Filososofusok 54-et, a' Törvényt és Orvosi Tudományt tanulók 1 for. 30 krajtzárt, elmulthatatlanul le-fizetni tartoznak; hozzá tévén mindazonáltal azt, hogy ha valamelyik betegség, vagy más egyéb terhes okoktól el-vonattatnék, tehát akkor fizetni éppen nem kényszerítették. A' Semináriumban az ugy nevezett Kis-Papok, (Clericusok) a' Keresztényi Kegyelemből tanulók, és a Barbélyi Tudományt folytatok semmit sem fognak fizetni. – Mivel pedig ezen fizetés már a' következendö Oskolai Esztendőnek kezdetével mindenütt, minden hátra maradás nélkül el-kezdök, tehát ennek felszedéséről és az erről lejendö szám-adásrol, a' F.H. Királyi fő Tanács bizonyos Rendelést téssen; addig is pedig, hogy ezen dolog annál jobb móddal véghez mehessen, az ö Felségének kegyelmes tzélja, hogy ezen rend tartassék-meg: – Azoknak nevek, kik az ö Virtusokkal jutalmat érdemelnek, érdemek nagyságának hűségese le irásával jegyeztessenek-fel, (nevezetesen pedig a' jó-erköltsre és szelid magaviselésre légyen e' dologban leg-első tekintet) és az érdemlett jutalomnak ki nevezésével jelentessenek.”³

Neveléstörténeti szakirodalmunk ismeri a tandíjra és ösztöndíjra vonatkozó rendeletet, de a kérdéskörrel foglalkozó tanulmányok és a legutóbbi nagyszabású magyar neveléstörténeti kézikönyv⁴ sem említi a császárnak azt a humánus rendelkezését, hogy a tandíjra kötelezettek havi részletekben fizethettek, és azt sem, hogy a betegség miatt az iskolát látogatni nem tudó tanulók a betegség időtartamára mentesültek a tandíjfizetés alól.

Az 1785–86-os tanévben 38 500 forint gyűlt össze így, amelyből 25 600 forintot osztottak szét új ösztöndíjasoknak, a többit pedig más iskolai szükségletekre fordították. E tanévben 300 ösztöndíjasról tudunk, vagyis majdnem kétszer annyiról, mint ahány ingyenes hely volt korábban a konviktusokban. A következő, 1786/87-es tanévben 86 300 forint ösztöndíjat adományozott a császár.

Az állami ösztöndíj elnyerésének feltétele az volt, hogy az ösztöndíjért folyamodó a legjobb tanulók közé tartozzon és beszéljen németül. Ugyanez volt a feltétele a tandíjmentességnek is.

³ Magyar Hírmondó 1785. február 23. 15. sz. 113.

⁴ *A magyar nevelés története I.* (Szerk. HORVÁTH Márton.) Bp. 1988.

A középiskolai diákok száma lényegesen csökkent II. József idején. Azonban az bizonyítható, hogy az állami ösztöndíjasok közül igen sok jól képzett fiatal került az államapparátusba.

A 18. században mind a katolikus, mind a protestáns középiskolákban sok szegény, szolgáló koldusdiák tanult. Tandíjat nem kellett fizetniük, sőt az iskolafenntartó egyházi szervektől kaptak némi segítséget. Megélhetésüket részint adományok gyűjtésével, kéregetéssel, részint szolgálatvállalással, a nagyobbak magántanítással próbálták biztosítani. Nagy református kollégiumainkban számos olyan szegény szolgáló diák tanult, aki rá volt szorulva a kéregetésre, aki enélkül nem tudott megélni és tanulni. A szegény, kéregetésből élő és tanuló ifjak sorából került ki a falusi tanítók és papok többsége.

Érdekes, és a neveléstörténeti szakirodalom által nem ismert II. Józsefnek a sárospataki és a debreceni kollégium koldusdiákjaira vonatkozó – a sajtóban is megjelent – rendelete, amely erősen korlátozott módon engedi meg számukra a korábban megszokott kéregetést:

„A’ Helvetziai Valláson lévő Magyar Diákoknak, nevezetesen a’ S.Pataki és Debretzeni Kollégiumoknak kegyelmesen meg-engedte ő Felseége, hogy míg a’ állapotjukról bővebb rendelést tehetnek, mind a’ Sátoros Innepekbenn, mind szüreti alkalmatossággal a’’ magok joltevőikhez ki-mehessenek, ugy mindazáltal, hogy Helységről Helységre ne-járjanak és az efféle kéregetésbenn, hosszasz utozást ne tégyenek, hanem kinek kinek a’ Helység Prédikátorához vitt jó-akarátját elvehessék.”⁵

A valóban tehetséges szegény ifjak II. József idején állami ösztöndíjhoz juthattak. Törvényszerű volt, hogy tanulmányaik végeztével a sovány megélhetést nyújtó egyházi posztoknál jobban vonzotta őket a felvilágosult abszolutista állam hivatalnoki apparátusa. Azonban a nem nemesi származású szegény diákokra az egyháznak is nagy szüksége volt, hiszen közülük kerülnek ki tanítói és papjai. Az állami ösztöndíjak és tandíjak új rendszere, ha elvileg jobbnak is ígérkezett a korábbiaknál és megoldotta a szegény, de tehetséges diákok anyagi gondjait, az érintett egyházi testületek nehézségeit csak fokozta. Az értelmiségi utánpótlás javát az egyházak elől így a felvilágosult abszolutista állam magának szerezte meg.

II. József nemcsak a tandíjak és ösztöndíjak új rendszerének bevezetésével reformálta meg a középfokú oktatást, hanem enyhített ezen intézmények korábbi túlzottan szigorú fegyelmén. 1783. szeptember 9-i rendeletében – amelyet Magyarországon csak 1784. június 14-én tettek közzé – engedélyezte, hogy az idősebb diákok nyilvános színelőadásokat látogathassanak, bálba járhatnak. Ugyanekkor eltörölte a Mária társulatokat és kötelező havi gyónást is. A hazai magyar nyelvű sajtó a következőképpen adott hírt a rendeletről:

„Buda, Szent Jakab Havának 19dik napján. a’ minap új Királyi redelések olvastattak fel; mellyek részszerint a’ Tudományokra és tanításra tartoznak. Ezek közül a’ nevezetesebbek im ezek: A’ Boldog szüz Mária nevében egyben gyűlt minden Társaságok, a’ Templomokban esni szokott Akadémiai intések, és az ugy nevezett, ’s Tavaszi Böjt-

⁵ Magyar Hírmondó 1785. május 25. 40. sz. 316.

nek utolsó heteiben esni szokott Lelki gyakorlatok mind eltöröltetnek. A' Tanulóknak ennek-utánna a' Játéknéző helyekre, és más közönséges helyekre-is, a' hol tisztességes játékok vagy tántzok gyakoroltatnak, el menni szabad lészen."⁶

A rendelet következményei hosszú ideig foglalkoztatták és vitára készítették a reform híveit és ellenzőit. Sokan hangoztatták, hogy a nyilvános helyeket látogató diákok csak zavart okoznak, neveletlen durva viselkedésük árt a közrendnek, és megfordítva: a túlzott szabadság rombolja az ifjúság erkölceit.

Nemcsak a katolikus gimnáziumokban volt igen szigorú a jozefinista évtizedet megelőzően a fegyelem, hanem a protestáns kollégiumokban is, amelyek rendjét az ott tanuló diákok, de egyes tanáraik is korszerűtlennek érezték. A *Magyar Hirmondó* szerkesztője, Szacsuvay Sándor, aki maga is tanult a debreceni kollégiumban és érezte a szigorú szabályok túlzásait, 1785-ben örömmel ír az ott újonnan bevezetett engedményekről:

„Ezen legközelebb tétetett uj Püspök edgy jó szívu régi Magyar ember,... de a mellette lévő esperestek közzül némellyek vagynak olyan emberek, akik a veres nadrágot, sarkantyút s a tántzot kárhuzatos véteknek tartják. Ez a Püspök, még Professor korában az egészségnek fenn-tartásáért azt-is meg-engedte, hogy a Deákok nyakra valót viseljenek; sőt ez előtt mintedj kilentz esztendőkkel essős időben a köpönyeget sem tilalmazta: jóllehet Professor társaitúl mind azok meg engedéséért nem keveset szenvedett. Most még az oskolára nézve egyebet mást nem rendelt, hanem azt a Czula nevű Harangot, mellyel a Deáknak ki tsapásakor harangozni szoktak, el-adatni parantsolta, és annak árát a Fundátzióhoz tétette. Ez után nagy reménységbe vagynak a Deákok, hogy avagy tsak azt meg-engedi, hogy vasárnap délután estvéli hét óráig sétálni mehessenek a mezőre.”⁷

Az igazán nem nagy kívánság azonban csak részben teljesült. Olyan könnyítéseket, mint a színházba és bálókba járás, nem vezettek be a protestáns kollégiumokban, és az 1791-ben írásba foglalt új debreceni fegyelmi szabályzat sem tartalmazott alapvetően új engedményeket.

A középiskolai tanulmányok tartalmának megváltoztatásáról nem rendelkezik II. József. A katolikus gimnáziumokban a Ratio Educationis szerint folyt a tanítás, tehát tulajdonképpen a kor követelményeinek megfelelő tartalommal.

II. József igyekezett az új tanulmányi rendszert kiterjeszteni a protestáns kollégiumokra is. 1782-ben Pozsonyban indultak meg a tárgyalások Skerlecz Miklós elnökletével protestáns tanügyi szakemberek, a református Hatvani István és Domokos Lajos, az evangélikus Benczur József, Prónay Gábor és Tessedik Sámuel, valamint a görögkeleti Jankovic Tódor részvételével. A megegyezés azonban egyre késlett. Újabb és újabb határidők után 1784-ben készült csak el a protestánsok állásfoglalása. Ebben az iratban – vallási okokra hivatkozva – elutasították a tanrend és a tankönyvek egyöntetűségére vonatkozó tervezetet. Erőteljesen tiltakoztak az iskolák állami felügyelete, az új tartalmi, módszertani

⁶ Magyar Hirmondó 1784. július 28. 57. sz. 473.

⁷ Magyar Hirmondó 1785. november 9. 88. sz. 723.

és szervezeti változtatások ellen, elzárkóztak a középiskolai oktatásra vonatkozó jozefinista reformoktól. A bizottság tagja, a neves professzor, Hatvani István, aki ugyan korszerű módon, magas szinten oktatta a természettudományokat a debreceni kollégiumban, az egységes oktatás elleni érveit egy érdekes röpiratban fejtette ki, amelyet Bécsben adott ki, 1785-ben. A *Magyar Hírmondó* tudósított az írat megjelenéséről:

„A minapában Bétsben, jött a setétségből a Kurtzbek József Bettüi által világosságra egy Könyvetske, következő elől-irással: Annak mértékletes megfontolása, hogy ha vallyon a Filozofiának bizonyos Tzikkellyei, és így minden részeire nézve ugyan azon egy Filozofia, az Oskolákban, Gymnásiumokban és a R. Katholikusok Akademiáiban, a Lutheránusoknak és Réformátusoknak, minden Vallások sérelme nélkül taníthatatik-é? mellynek szerzője Debretzeni Ref. Professor T. Hatvani István Ur.”⁸

A „Modesta disquisitio” című iratban a szerző azt próbálta bizonyítani, hogy a különböző felekezetekhez tartozó ifjaknak a vallás sérelme nélkül, egységesen sem a lélektant, sem a történelmet, sem a közjogot, sem a természetjogot, de még a matematikát és a csillagászatot sem lehet tanítani.

A protestáns kollégiumokban tehát, amelyeket egyházainak sikerült az állami felügyelet alól kivonniuk, a felvilágosult abszolutizmus oktatásügyi reformjai közvetlenül nem érvényesültek. A vallási türelem következtében azonban kedvezőbbé, biztonságosabbá vált a protestáns iskolák helyzete, megszűntek a korlátozásukra vagy éppen felszámolásukra irányuló törekvések. Ez közvetve mégis segítette fejlődésüket, tananyaguk korszerűbbé válását, a rendtartás reformját.

A soproni evangélikus liceumban például Schwartner Márton 1785-től kezdve, államtant és statisztikát oktatott. Késmárkon Genersich Keresztély, jénai és utrecht-i egyetemi évei után 1785-től korszerű filozófiát, és fizikát, 1789-től pedig mint a város evangélikus lelkésze, főiskolai jellegű tárgyként teológiát és egyházjogot tanított. A filozófia oktatását 1788-ban öccse, a Jénában végzett és elméleti pedagógiával, nevelési kérdésekkel foglalkozó Genersich János vette át. Ahhoz, hogy e főbb iskolákon túlmenően a többit is a Ratio követelményeinek megfelelően fejlesszék, az evangélikusoknak már nemigen volt anyagi erejük. De azért egyes elszigetelt kezdeményezésekről tudunk. Például a selmecbányai kollégiumban Járosy Mihály 1789-től államtant oktatott.

A marosvásárhelyi református kollégium tanárai közül Kovásznai Tóth Sándor és fiatalabb kollégája, Zilay Sámuel a filológia terén tűnt ki. Fogarasi Pap József pedig, elsőként oktatta Wolff filozófiáját Erdélyben.

Ez azonban ritkaságszámba ment. A protestáns kollégiumok tanítási anyaga alapvetően igen elavult volt, középpontban a latinnal és nagyon kevés korszerű filozófiai, természettudományi, jogi és politikai ismerettel. Joggal panaszkolt a *Magyar Kurír* szerkesztője, Szacs vay Sándor, aki maga is tapasztalta az elavult tanítási rendszert nagyenyedí és debreceni tanulmányai idején:

⁸ Magyar Hírmondó 1785. március 23. 117.

„A' Nemzet pallérozásában, és az Oskolai Tudományoknak régtől fogva ohajtott, jobb rendben állításában fáradozó tudósak leg-többet érdemlenek a' magok Nemzetektől. Oh kedves Hazám!! vallyon meddig leszen még te benned rendeletlenek a' Haza és Nemzetet bódogító Tudományok műhelyei. Mikor leszsz már az egyszer, hogy a' mi Musáink az Oskolabéli lári-fári helyett Politikát: Törvény, Erköltsi-tudományt; a' Deák helyet Magyar tanulván, 25 estendeig tartott Oskolai porban való heverésünk után – hogy ne úgy lépnénk már egyszer a pallérozott világ eleibe, mint ha minnyájon ... azt tanultuk volna, a' mire szükségünk nitsen. Mit használ nékem a' Nihilum privatívum és – a Nihilum-negatívum tudása, ha azt a' min állok nem esmerem? Az Oskolán kívül esmerjük-meg magunkat: de későn: mert már Vének vagyunk!”⁹

Ugyancsak a debreceni állapotokon kesereg a *Magyar Hirmondó* egyik helybéli levelezője is. Fájjalja, hogy az életben szükséges és hasznos ismeretek helyett sok felesleges dolgot kénytelenek tanulni a diákok:

„... a Professorok inkább abban törnék a fejeket, hogy Hallgatóikat mint vegyék reá a fonásra, szövésre, a kerti vetemények terjesztésére, a selyem bogár és fa bővítésre a duhány termesztésre, mivel mind ezekből több haszon származna, mint az üstök húzó Polemica Theológiából és annak tanulásából vagy tanításából.”¹⁰

A fennálló protestáns tanulmányi rendszernek igen határozott, felvilágosult szellemű bírálóival találkozunk – mint láttuk – az újságok lapjain. Ezek kifogásolták a túlzott szigort, azt, hogy a diákot színházba sem engedik, hogy a tananyagban túlteng a latin grammatika, az üres retorika, a logikai formalizmus, viszont kevés a matematika, a mértan, a kémia, a fizika, a mechanika, a természet világának megismerése és a termeléssel kapcsolatos gyakorlati ismeret. Azonban a jozefinista oktatáspolitikai ellenzői is hallatták hangjukat, igaz, nem annyira a sajtó hasábjain, inkább latin és német nyelvű röpiratokban.

II. József türelmi rendelete sokat segített az iskolák vallási megosztottságának lassú megszűntetésében. Számos hírt közöltek a korabeli lapok a különböző vallású középiskolás fiatalok együttéléséről és együttműködéséről:

„Eperjesen bizonyos történetből származott okból, már egy néhány Esztendőktől fogva a' Református Ifjaknak a' Lutheránusok Oskolájában tanulni nem-va szabad; most pedig egy darabb időtől fogva kezdvén szűnni a' Felebaráti személyvalogatás, ugyan azon Valláson lévő ifjak ezen Oskolában ennek-utánna a' magok tudományat szabadon öregbíthetik. Nem áthatjuk, hogy még egyszer ne dítsekadjunk a' Posonyi Királyi fő Oskolában külömbb vallásu Ifjaknak egy mással valo különds és hasznos meg egyezésekkel.”¹¹

1789-ben a *Mindenes Gyűjtemény* közölt egy hosszú cikket azzal kapcsolatban, hogy a különböző felekezetekhez tartozó diákok között eltűnt a gyűlölködés, és mindez II. József türelmi rendeletének köszönhető:

⁹ Magyar Kurír 1786. július 9. 602.

¹⁰ Magyar Kurír 1786. július 9. 603.

¹¹ Magyar Hirmondó 1785. január 29. 63.

„A Keresztyén Tolerántzia példája. Mennyire ment már a Keresztyének közt II-dik József ditső uralkodása alatt, az egymást szenvedő felebaráti szeretet s Keresztyén Türedelem édes Hazánkban; e következő Komáromi történet újabb példája annak.

Egy ide való Evangélikus Pólgárnak szép reménységű fija, több már esztendejénél, hogy az itten lévő Deák Oskolában, mellyet a szép Tudományokat mindenkor szerető s betsülni tudó T.T. Ex-Benedictinus Urak tanítanak, tanult még két társával. E közelebb el tölt Oskolai esztendőben e tizenhatod-fél esztendő Ifjú annyira vitte gyors iparkodási által tanulását, hogy a nevezetesebb Tanulók (inter Eminentes) közt, egy első helyet érdemelt. – De megirigylette a Halál a szép Tudományokban lett ditséretes nevelkedését ezen jó reménységű Ifjúnak; s csak rövid betegsége után ... e most folyó Sz. Jakab Hav. 13. Naján leszakasztotta élete bimbójában lévő virágját. A tanuló Deák Ifjúság, olly igen meg-indúlt ezen jó társok véletlen halálán, hogy nem csak Tanuló-társok hóltt tetemeinek tisztesség meg-adni kívánó hajlandóságát jelentette; hanem ... az itt lévő Evangélikusoknak T.T. Egy.Ház Tanítója s Seniora P. D. (Perlaki Dávid) Úr kísérése mellett, a Protestánsok temető helyére, igen szép halotti pompával s szomorú muzsika szóval ki is kísérte.”¹²

Komáromban ezekben az években valóban különleges, párfját ritkító esemény lehetett, ha a katolikus iskola diákjai protestáns szertartás szerint lefolyt temetésen vettek részt. A cikk pozitív kicsengése azt jelzi, hogy a császár türelmi rendelete milyen jó talajra talált az ifjúság körében.

II. József a cigányok helyzetéről is rendelkezett 1782. szeptember 12-én. Nem használhatták anyanyelvüket (aki ezt mégis megtette, 24 botütéssel büntették), csak az adott település nyelvét. Nem vándorolhattak az országban, nem hordhatták megszokott viseletüket, kötelezték őket a vasárnapi istentiszteleten való részvételre, az egyházi esküvőre, magyarosítani kellett családnévüket, iskoláztatni kellett gyermekeiket. Ruházatukban, nyelvükben, életmódjukban hasonlulniuk kellett az ország területén élő többi emberhez, ha élni akartak. A szigorú intézkedések hoztak némi eredményt. Sok cigánycsalád letelepedett, mezőgazdasági munkát végzett, és iskolába járatta gyermekeit. Előfordult az is, hogy egy-egy kiváló képességű cigány középfokú tanulmányokat is folytatott. Az egyik korabeli lap igen pozitív hangú cikkben tudósít a nagyenyedi kollégium egy cigány származású diákjának szép eredményeiről és ennek kapcsán közvetve üdvözli II. Józsefnek a cigányokra vonatkozó intézkedését. A cikk azt sugallja, hogy az ország területén kóborló cigányok letelepítésére és iskoláztatására irányuló uralkodói rendelet lehetővé teszi, hogy a cigányok is az állam hasznos polgáraivá válhassanak.

„Az Enyedi Tudomány Fő Oskolában egy Tzigány különös szorgalommal, és szerentsés előmenettel az Istenes Tanúltságban foglalatoskodik. S azon kívül, hogy több szép elme adományokkal ékesített, az élete is jámbor, és feddetlen. A' Kolosvári Tanács nagy gondnal, és sürgető fáradsággal érte el, hogy még ezt a' megvetett nép' sepredékét is józanabb világosságra hozza... ezeket a' boldogtalanakat a' kóborló élettől el fogván, a' társaságnak is hasznos tagjaivá igyekeznek tenni. Mi-

¹² Mindenes Gyűjtemény 1789. I. negyed 155–156.

re nézve, mivel egyébként nem lehet, erővel is oskolába hajtja a' Tzigány gyermekeket.”¹³

A császár nyelvrendelete a közép- és felsőfokú iskolák életében is nagy változásokat okozott. A középiskolákba már 1784. november 1-jétől csak német nyelvtudással rendelkező tanulók léphettek. A rendeletet a *Magyar Hírmondó* közölte 1784. július 5-én.

„Most jövő Mind Szent Havának első napjától fogva, egy Gyermekek is a Deák Oskolákban elébb fel ne vétetessék, minekelőtte meg nem mutathatya, hogy Németül írni, és olvasni tud. – Ezzel a Kegyelmes Rendelésével pedig ő Felsőge nem szándékozik, a Nemzetek született nyelvét semmi módon el törölni, vagy pedig hogy Magyar Országban, hozzá tartozó Tartományiban, és Erdélyben lakó különböző Némzettségek született nyelvekkel ne éljenek, és a helyett más idegent tanuljanak, nem is az ő Felsőge maga könnyébségéért; hanem ez egyedül ezen Rendelésnek a vége: hogy azok, a kik valami Tisztségekben akarnak lenni, az Országot, és a Közjót illető dolgoknak folytatásában, a Deák nyelv helyett Némettel éljenek, és ezt a nevendékeny Ifjúság is a Deák helyett tanulja.”

A *Magyar Hírmondó* szerkesztője, a következő kommentárt fűzte a cikkhez:

„Édes Magyarim! Ezen Kegyelmes Parantsolatnak, a mint itt ő Felsőge maga is mondja, az oka az, hogy született Magyar Nyelvünk, el hagyatott, ki nem pallérozott, és Országainkban közönségessé nem tétetett; régi eleink, Magyar Vérből származott Királyaink, bár követték volna más Országok példáját, és a helyett hogy Országaikban más idegen Nyelveket bé hoztanak, bár magok nyelveiket excolálták, és az Ország dolgainak folytatásában a Deák helyett közönségessé tették volna, most mi is, mint más Nemzet Uraságainál és Aszszonyságainál a Frantzia, és Olasznál, kedvesebb és közönségesebb, volna; ez ugyan már most késő, de azért reménylhetünk még is, hogy netalám Kedves Maradékaink el hagyatott édes Nyelvünket, virágzóvá, közönségessé tehetik.”¹⁴

Rövidesen kiderült azonban, hogy a nyelvrendelet végrehajtása az iskolákban nagy nehézségekbe ütközik. A középiskolák tanárai közül sokan nem tudtak vagy nem akartak tudni németül. Ezeket nem lehetett mind elküldeni, már csak azért sem, mivel nem volt kit a helyükre állítani. A kormánynak tehát mindig újabb halasztásokba kellett beletörődnie a német tannyelv bevezetését illetően. Az első figyelmeztetést az uralkodó nem is Magyarországról, hanem a van Swieten vezetésével működő bécsi udvari tanulmányi bizottságtól kapta, amely – már a magyar kancellária tiltakozása előtt – kifejtette, hogy a realitás az, ha a középiskolákban csak három év múlva, a felsőoktatásban pedig mintegy nyolc év múlva kezdik meg a német nyelvű oktatást.

1786. október 3-án azonban mindezek ellenére II. József újabb, nyomatékos figyelmeztetésben ismételte meg, hogy az 1787/88-as tanévtől kezdve csak némettudással lehet középiskolába lépni, amelynek alsó, grammatikai osztályai

¹³ Magyar Hírmondó 1784. március 27. 198.

¹⁴ Magyar Hírmondó 1784. július 5. 345.

már kötelesek lesznek minden tárgyat, a latint is németül tanítani. A tanároknak nyilatkozniuk kellett, tudják-e vállalni e feladatot. Az 1787-ben érkezett válaszból sajátos módon az derült ki, hogy az oktatók közül nem többen, hanem kevesebben tudtak németül, mint korábban. Az esztergomi, komáromi, máramarosszigeti gimnázium és a keszthelyi kisgimnázium tanárai, akik két évvel korábban állítólag még mind jól tudtak németül, most kijelentették, hogy a német nyelvű oktatást nem tudják vállalni. Országos átlagban a tanároknak majdnem egyharmada állt készen arra, hogy inkább megválíék az oktatómunkától, mintsem német nyelven tanítson. II. József engedni volt kénytelen: 1787. július 12-én arra utasította a főigazgatókat, hogy 1787 őszén a gimnáziumoknak csak legalsó, egyetlen osztályában kezdjék el a német nyelvű oktatást, majd fokozatosan, évente haladjanak egy-egy osztállyal feljebb. 1789 nyarán így is mintegy 55 eltávozott tanár helyét kellett betölteni. 1790-ig tehát a német nyelven történő oktatás ügye csak a középiskolák alsó osztályaiban haladt előre.

A protestáns vezetők kisebb ellenállást fejtettek ki a német nyelv megtanulásával kapcsolatban, mint egyházi iskoláik állami ellenőrzés alá helyezésével szemben. Legalábbis addig, amíg csak arról volt szó, hogy iskoláikban a diákok és különösen a hivatali pályára készülők valóban megtanulhassanak németül. Az ugyanis, hogy a közhivatalok oly hosszú idő után újra megnyíltak a protestánsok előtt, olyan pozitívumnak tűnt, amely ezt az áldozatot megérte. A nyelvtanulás főleg a Tisza-vidéki református iskolákban okozott gondokat, hiszen ott még a nagy kollégiumi központokban is igen kevesen tudtak németül. A sárospataki kollégium 1785-ben úgy rendelkezett, hogy azok a tógátusok, akik „a német nyelvnek ellenszegülni mernek”, veszítsék el kedvezményeiket, a kisebb diákok pedig részesüljenek testi fenyítésben.

Abban, hogy a nyelvrendelet iskolai célkitűzéseit nem sikerült elérni, az ellenállás különböző formáinak is nagy része volt. A nyílt ellenkezés megnyilatkozása volt, hogy a szülő nem küldte gyermekét iskolába, vagy a tanár vált meg katedrájától. Példaként említhetjük Szablik István piaristát, aki megtagadta II. József rendelkezésének végrehajtását, és végül a helytartótanács elmozdította a szegedi gimnázium éléről. Elterjedtebb és eredményesebb volt a másik megoldás, az, hogy a diák is, tanár is végezte munkáját, de a fennálló nehézségekre hivatkozva lehetőleg gátolta a nyelvrendelet végrehajtását. Benyák Bernát piarista tanár, aki már 1777-ben a magyar nyelv elkötelezett hívének mutatkozott, a nyelvrendelet kiadása után foglalta el a székesfehérvári gimnázium igazgatói székét, amelyről elődje Cserei Ambrus inkább távozott. Itt a felvilágosult pedagógia szellemében működött, de az oktatás érdekeire hivatkozva a nyelvrendeletet nem hajtotta végre. A németül nem tudó tanárokat nem küldte el, sőt időnként bíráló hangú jelentéseket terjesztett fel, kifejtve, hogy a német nyelv erőszakolása milyen ellenhatást kelt az ifjúságban.

Nagy gondot fordított II. József a korszerű, új szellemű középiskolai tanácsok bevezetésére, a tanári könyvtárak kiépítésére, természetrajzi, fizikai szertárak létesítésére. Kovachich Márton György – lapja, a *Merkur von Ungarn* hasábjain – részletesen ismertette a pesti piarista gimnázium tanára – Schaffrath

Lipót – természettudományi gyűjteményét, melyben ritka növények, kitömött egzotikus állatok, valamint éggömb, földgömb, teleszkóp, mikroszkóp, hőmérő, légszivattyú és egyéb szemléltető eszközök is voltak, melyek az oktatást segítették.¹⁵

A felsőoktatás reformja

II. József sokat tett a felsőoktatás fejlesztése és korszerűsítése érdekében is. Olyan korszerűen képzett ifjakat kívánt, akik a közigazgatás, a gazdasági élet területén az állam érdekeiben tudnak tevékenykedni.

A felsőoktatás szervezeti változásairól sokat cikkeztek a korabeli lapok. A *Magyar Hirmondó* 1783 decemberében a következőket írta:

„A változások szükség képen magával hozzák azt is, hogy a' Királyi Oskola Mindeenség (Universitás) Budáról is mozdúljon. E' tehát Pestre magyen által: hanem tsak három Tudomány Fő Karokkal (Scientiarum Facultates): a' Böltselkezésivel, a' Törvénybélivel és az Orvossal. Az Istenes Tanultságnak Karja ezek után tsak ott leszen, a' hol el rendeltettek a' Nevendék Papoknak tanuló fő helyeik: Pozson, Eger, és Zágráb várasaibann. A Tudomány Fő Oskolák is (Academiae) meg szűnnek Kassán, Győrött, s' Nagy Szombatbann. És ugyan a' Nagy Szombati már a most jövő Pünkösöd havának első napján Pozsonbann fog lenni két Karjaival, a' Böltselkedésivel, és a Törvénybélivel. Kássáról tsak a' Böltselkedési vittetik által Egerbe. Nagy Várad nem tsak meg nem tartja a' Böltsekedési Kart, hanem még öregedni is fog a' jövő másik oskola esztendőre a' Törvénybélivel. Zágrabbann is meg marad ez a' két Kar.”¹⁶

Az államnak szüksége volt olyan kamarai tisztviselőkre, akik a korszerű számvitelben, pénzügyigazgatásban jártasak. A hivatalnokképzést szolgálta az akadémiák jogi tanfolyama, melyeknek tanrendjét és vizsgarendjét is szabályozta II. József. 1784-ben erről a következőképpen tudósította olvasóit a *Magyar Hirmondó*:

„A Felséges Tsászár mostanában ki adott Kegyelmes rendelése szerént, ennek utána, minden Prokátori Hivatalra készülő Ifjaknak, a Királyi Főbb Oskolákban kelleetik magokat a Törvényre el-készíteni, és mind addig ezen Hivatalra senki nem léphet, valamig a Törvényt ugyan tsak valójábann meg nem tanulja, és a közönséges probát ki nem állja. Mínek-utána pedig a proba köven érdemlett bizonyosság Levelét a maga Tanittoitól kinyeri, a Királyi Táblára tsak fel esküvés véget menni kéntelenítetik.”¹⁷

Az akadémiák jogi tanfolyamain mellőzték a pusztán elméleti tárgyakat. Az egyetemes történelemből főként az újabb időket, illetve azon országok fejlődésének megismertetésére helyezték a súlyt, amellyekkel a monarchia valamilyen

¹⁵ Merkur von Ungarn 1786. 600–602.

¹⁶ Magyar Hirmondó 1783. december 17. 790.

¹⁷ Magyar Hirmondó 1784. augusztus 18. 526–527.

kapcsolatban állt. Oktatták a magyar közjogot, Martini természetjogát és nemzetközi jogát, a hazai jogtörténetet, magán- és szokásjogot, a büntetőjogot és a perrendtartást. Oktatták továbbá az államtant és közigazgatást, valamint a kereskedelmet és pénzügytant (Sonnenfels munkái nyomán), de a magyarországi viszonyok figyelembevételével, különös tekintettel a hazai kereskedelem, kézművesség és manufaktúraipar problémáinak ismertetésére. Mindezekből látható, hogy elsősorban olyan tárgyakat tanítottak, amelyekre a közigazgatásban elhelyezkedőknek a gyakorlatban szüksége volt.

Az akadémiai tanárokat általában jól képzett szakemberekből válogatták, akik között sok haladó szellemű akadt. Jó néhányuk később egyetemi katedrát is kapott. Koppi Károly a kassai akadémián tanított történelmet, mielőtt Pestre került. Hadaly Károly, a vízműtan szakembere 32 évig tanított matematikát a pozsonyi akadémián, azután került az egyetemre.

Az akadémiaiak jelentőségét a neveléstörténeti irodalom jó ideig egy kissé lebecsülte. Pedig a 18. század végén jelentős szerepük volt a szélesebb hivatalnoki és értelmiségi rétegek nevelésében.

A jozefinizmus éveiben gyakran adott hírt a sajtó az akadémiaikon folyó oktatásról, a vizsgákról, az intézmények felszereléséről. Az egyik cikkben például a nagyváradi akadémiáról olvashatunk:

„Nagy-Váradonn ennek a hónapnak 3dikánn látogatta meg leg-először az oda való Királyi Akadémiát Hallarkői Gróf hallar József Úr ő Nagysága, úgymint abbann és az Ungvári Vidékben az Oskoláknak Fő-Direktora. Bé-menet midőn a Helységbéli Direktor és Professor Urak, nem külömben a tanuló Ifjúság illendő tisztelettel fogadták volna, ő Nagysága ékes Deákságú beszéddel az Ifjúsághoz a tanulásnak tzélfjáról szólla, az utánn a könyves házat és a természet vizsgálásra tartozó eszközök meg tekintvén, a tanulóknak elő-meneteket méltóztatott meg vizsgálni.”¹⁸

Az egyetemi tanári kinvezésekről is mindig hírt adott a korabeli sajtó. Például 1783 karácsonyán a következőképpen:

„Budáról. Már egyszer említettett volt a Hírmondó Levelekbenn, hogy Budán a mostan folyó esztendőre, Szent András Havának harmintzadikán a Királyi Oskola Mindenesség Nagyságos Előljárájává (Rector Magnificus), többeknek meg egyező akarattjokkal, Soretits Mihaly Úr, Orvos Tudós (Doctor Medicinæ), és ugyan az Orvos Tudománynak nyilván való köz Tanítója választatott. Ihol most a többi tisztséges választások is. Az Istenes Tanúltság Karjábann Dékánynyá tétetett, Tisztelendő, s Nagy nevezetű, Kramer Ferentz Úr, az Istenes Tanúltságnak Tudósa (Doctor Theologiae-), és a Lelki Pásztorágnak nyilván való köz Tanítója: a Törvénybélbenn pedig, Tekintetes, s Nagy nevezetű Markovits Mátyás Úr, a Törvény Tudósa (Doctor Juris), és az Egyházi Törvénynek nyilván való köz Tanítója: azután az Orvosibann, Tekéntetés, s Nagy nevezetű, a Vinter József Úr a Böltselkedés Tudósa (Doctor Philosophiae) s az Értz választás, éss Fűvészség, nyilván való köz Tanítója (Cbymiae, et Botanicae Professor Publicus Ordinarius): végre a Böltselkedésbenn, Tisztelendő, s Nagy nevezetű, Horvát János Úr a Böltselkedés Tudósa, s a Gépely Tudománynak,

¹⁸ Magyar Hírmondó 1782. május 22. 309–310.

és a Természet Tapasztalásának nyilván való köz Tanítója (Mechanicae, et Physicae Experimentalis Professor Publicus Ordinarius).”¹⁹

A bölcsészeti kar filozófiai tanszékének élére II. József, a primás tiltakozása ellenére egy protestáns tanárt – az erdélyi Fogarasi Pap Józsefet szemelte ki, aki már Marosvásárhelyen is Wolff szellemében oktatta a filozófiát, és akinek tudományos munkásságáról korábban is hírt adtak a lapok. A kinevezés híre nagy port vert fel, foglalkozott vele a sajtó is:

„Erdélyből ugy tudositatunk: hogy ama ritka Tudományáról már sokok előtt esmeretes Fogarasi Pap Jóseff Ur, ki eddig a Maros- Vásárhelyi Réformatum Kollegyomnak Böltességet tanitto Professora vala, és ki még Felsőges Boldogult Hazánk édes Annjának s Királynéjának, Maria Therésianak életében, a Kolosvári Királyi Universitásnak Böltességet tanittando Professorául tzélban vétetett vala, mostt ugyan azon tudományban, Felsőges Urunktol a Pesti Királyi fő Oskolának 1000 forint Esztendei jutalom mellett Professorává tetetvén, rövid időn Erdély Országának jó éjszakát fog mondani.”²⁰

(Fogarasi mielőtt egyetemi tanári katedráját elfoglalhatta volna, váratlanul elhunyt és végül a bajor származású Kreil Antal kapta meg a tanszéket.)

1789 márciusában a *Magyar Kurír* egy cikkében azt hangsúlyozta, hogy a pesti egyetem orvosi karán a megüresedett egyetemi tanári állást „minden személy vagy vallásbéli válogatás nélkül” csakis a tudományos szempontokra való tekintettel fogják betölteni.²¹

A vallási tolerancia elve nemcsak az egyetemi tanárok kiválasztásánál, hanem a hallgatók esetében is érvényesült.

„A Budai Királyi Universitás Ő Felségétől különös parancsolatot vett az eránt, hogy ezentúl az orvosi főbb szabadság, vagy-is az orvos-Doktorság, Nem-Katholikusoknak-is azon módonn, valamint Katholikusoknak, meg-adattassék. Most múlt Böjt előhavának 21dik napján, abbéli méltósággal, egy Zsidó nemzetű s Valású, Öfzterreicher Mánes József Uram tiszteltetett meg. – Nints kétség benne, hogy ezen új rend-tartás az Universitásnak virágzására ne fogna szolgálni. – A megnevezett Orvos Doktor, ki-is nem régen a Budai s más azon vidékbeli orvosságos vizekről bő és jeles -írást adott világra, születésére nézve Budai, ennek-utánna pedig a Füredi savanyó víznél hivatalos Orvos léssen.”²²

II. József 1782-ben Swieten javaslatára megszüntette az egyházmegyei papnevelő intézeteket és helyettük nagyobb, állami szemináriumok felállításáról intézkedett, Pozsonyban, Egerben és Zágrábban. A pozsonyi szeminárium 418 növendékkel 1784 tavaszán kezdte meg működését. Egy év múlva a császár vizsgálóbiztossal ellenőriztette mindhárom szeminárium működését, amelyek számára új tantervet is előírtak. A tanterv erősen csökkentette a dogmatikára

¹⁹ Magyar Hírmondó 1783. december 20. 803–804.

²⁰ Magyar Hírmondó 1784. október 30. 694.

²¹ Magyar Kurír 1789. Március 28. 329.

²² Magyar Hírmondó 1782. március 2. 137.

fordítható órák számát. Új egyháztörténeti tankönyvet írt elő, mégpedig egy wittenbergi protestáns tanár, Matthias Schröckl felvilágosult szellemű munkáját. A képzés utolsó évét ezentúl nem teológiai, hanem pedagógiai, természettudományi és gazdasági ismeretek oktatására kellett fordítani.

A változások ezzel még nem értek véget. A császár 1786-ban elrendelte az egri és zágrábi szeminárium egyesítését és Pestre helyezését. 1788-ban a teológia tanulmányi idejét ismét csökkentették, úgy, hogy csak két évig tanultak teológiát a növendékek, a harmadik, utolsó évben pedig hasznos világi ismereteket. Mindezen intézkedésekről megemlékeztek a korabeli lapok.

Érdekes módon a pozsonyi papnevelő szeminárium vezetői, bár az oktatás latin és német nyelven folyt, nem elleneztek a magyar nyelv ápolását sem.

„A Psoni Vallásbéli Sz.Tudomány gyakorlo R.Katholikus Kis-Pap Urak Sergének azon része, kik már ezen Mennyei-ut készítés tanulásában 5. Esztendőktől fogva szorgalmatosok, a Felséges rendelések szerént, ezen ugy nevezett Húsvéti Probában, a magok Tudomány - béli Pályájokat német nyelven fütötták-ki. Örvendetes izenet! Ugyan tsak ezen Tiszteletes Ifju-Papi Karnak 5dik esztendőbenn tanulo bizonyos része, a fő Tisztelendő különös nagy érdemű és böltességű Kormányozo Ur (Director) engedelméből (kik tsak ugyan ezen Tudományt Deák nyelven halgatták) a proba köre édes Anyai és kedves Hazai szüleetett Magyar nyelveken álván-fel, mind Tudományoknak, mind Hazai nyelvünk pallérozásának ditséretes példáit mutatták;... A Tövissek között nyilik a Rósa, s a Terhek alatt Zöldül a Pálma.”²³

A számos magyar nyelvért küzdő újságcikk közül érdemes kiemelni a *Mindenes Gyűjtemény*ben egy néhány évvel később megjelent írást, amely jellemzően mutatja a pozsonyi szeminárium hallgatóinak szívós ellenállását a germanizálási törekvésekkel szemben:

„Egy Levelt sem lehetne talán e Gyűjteményből közre bocsátanunk a Pesti Papnevelő Házban tanuló nemes Ifjanak ditséretnek nélkül, ha mind ki-írnánk a mit ezek a kedves Hazafijak anyai nyelvünk gyarapítására el-követnek. – Ezen Hónapnak 8-dik napján a Psoni Theológusok, kik szám szerint 96-an vagynak közönségesen vizsgáltatván a Dogmaticából, 50-en feleltek közzülök Magyarúl, könnyen folyó és hathatós ékesen szólással. sőt nagy érdemű Profeszszor. T. Krammer Ferencz Úr, a Kérdéseket is Magyarúl tette-fel.”²⁴

II. József rendelkezett a mérnökképzés gyakorlatiasabbá tételéről is 1788-ban. Erről a következőképpen számolt be a *Magyar Kurír*:

„Minthogy azt nem lehet várni, hogy a' föld-mérést vagy Insineri tudományt tanulóok, az elejekben szabott idő alatt, mind azokban a' melylyek egy Vármegye Föld-mérőiben meg kívántatnak, magokat tökéletesekké tehessék; és minthogy az Oskolai tanulás gyakorlása nélkül szintén ugy nem elegendő egy Vármegye Insinerjének formálására, valminthogy a' gyakorlás, fundamentumos tanulás nélkül nem elég: tehát ő Felsége kegyelmesen parantsolni méltoztatott, hogy azon Földmérés tanuló Ifjak, kik a' Pesti Universitásban tanulásokat el-végezték; mind addig se dip-

²³ Mindenes Gyűjtemény 1790. III. negyed. 102–104.

²⁴ Magyar Hírmondó 1783. december 17. 790.

lomát ne kapjanak, se Vármegyékre bé-ne vétessenek, valameddig két esztendőket ... bizonyos Vármegye Insinérjénél gyakorlásban el nem töltöttek, és arról hiteles bizonyosság levelet nem mutatnak.”²⁵

Ugyanúgy mint a középiskolák esetében, II. József a felsőoktatásban is nagy jelentőséget tulajdonított a jó felszereltségnek, amely a tanítást segíti: Gondot fordított arra, hogy a felsőoktatás intézményei jó színvonalú könyvtárakkal rendelkezzenek. A gazdag és értékes Klimó-könyvtár sorsáról olvashatunk a következő tudósításban:

„A Budai Oskola Mindenesség Könyv tárja, és a melylyet Klimó György hajdan Pétsi érdemes Püspök, különös szorgalomma és drágán össze gyűjtögetett, ketté osztatik: arra való gondos tekintettel, hogy a hova fognak küldeni, az ott lévő Tudományokra az alkalmas, és bőséges segedelem meg légyen. Egyik része Pestre fog által vittetni, az ott léendő Böltselkedési, Törvénybéli, és Orvos Karnak véle való élésére. A másika Pozsonba hordatik által, az által, az ott fel állítatandó Böltselkedés’ Törvény, és Istenes Tanúltság’ Karjainak szükségökre.”²⁶

Bizonyára szerepe volt a császárnak abban is, hogy testvére, Mária Anna az egyetemnek adományozta természetrajzi gyűjteményét. Az eseményről a következőképpen tudósított a sajtó:

„Külső országi levelekbenn jelentetik, hogy Mária Anna Fő-Hertzeg Aszszony, a föld terméseiből való nagy gazdag gyűjteményjét, mellyet ama nagy hírű s e részben fő tudományú Born Ur rendbe szedett volt, a Budai Universitásnak ajándékozta. Nevezetes Kilyi adomány; olly gyűjtemény, mellyhez, kivált a földnek minden részeiből egybe-gyűlt bányászákra és tsigákra nézve, nem igen fog más Universitásnak hozzá fogható gyűjteményje lenni.”²⁷

II. József támogatta az egyetem tanárainak tudományos munkásságát is. Spaits István tanár különleges térképet készített a magyar iskolák elhelyezkedésének Mária Terézia korabeli állapotáról. A *Magyar Hirmondó* 1784 elején Révai József kommentárjával közölte a hírt:

„Tisztelendő, ’s Nagy nevezetű Spaits István Ur, a’ Budai Királyi Oskola Mindenességben a’ Szelid Tudományoknak Ifjabbik Tanítójok (*Secundarius Humaniorum Professor*) szép ilylyen munkát nyújta bé Nagyságos Ürményi József Udvari Tanácsos Urnak még a múlt esztendőnek Szent András hava huszan ötödik napján. A’ Tudományoknak Mária Teresia alatt el rendeltetett állapotjokat mutatja ez az abrosz. Fő tisztelendő Molnár János Ur után úgy nevezem én is á’ *mappát*. Lehetne talám azután, a’ nagyobb, és kisebb Föld le iratások között külömbséget téve, így is szólni: *világ abrosza, ország abrosza, tartomány’ abrosza, vármegye’ abrosza, egy telek’ abrosza*.

Most erről szölván 1) itt ugyan azért Mária Terésianak a’ Képe leg felylyül a’ Homlokon vagyon Királyi Mennyezet alatt. 2) Míndegyik Oskola Vidék (*Difrietus*

²⁵ Magyar Kurír 1788. június 18. 526.

²⁶ Magyar Hirmondó 1783. december 20. 800.

²⁷ Magyar Hirmondó 1781. március 28. 199–200.

funguli Studiorum, et Scholarum) meg vagyon különös színnel, egymástól különböztetve. 3) Ugy szintén a' Várasak is a' Mező várasak, a' Helységek, valahol vagy Deák, vagy Nemzeti Oskolák vagynak. 4) Ki vagynak itt szépen írva Magyar Országnek. „s hozzá tartozó minden Tartományoknak, azután a' Budai Oskola Mindenességnek, a' Tudomány Fő Oskoláknak, a' Deák Nagyobb Oskoláknak, a' Fő Oskola Igazgatóknak, a' Helybenn lévő Oskola Igazgatóknak Tzimereik. 5) Nem különbenn példázat képekbenn elő adatnak a' Mindességbenn lévő Fő Tudomány Karok: az Istenes Tanultság, az Orvosi, a' Törvénybéli, a' Böltselkedési, és a' Szép Tudománybéli. 6) Végezetre darabonként lobognak szép látatból le íratott rajzolatjaik mind azoknak a' Várasaknak, a' hol vagynak az Oskola Mindenesség, a' Tudomány Fő Oskolák, a' Deák Nagy Oskolák.

Gyönyörűséges munka: minden örülhet néki; de fő képen azok, kik Jó szándékú Spaits Uramatt segítgették mind ezeknek hív meg küldtetésökkel. Láthatják már nyilván, hogy köz igyekezetökkel ilyly jeles munkának telyyesebb végbe vitelére élt Segedelem Kérőjök. Tsak már rézre való metszetését kívánám mennél élőbb! De minek ez a' tarka abrosz? hiszem, most megínt más képen vagyon az Oskolákna állapotjuk. No! ilylyen kérdést nem tanátsos a' Tanultabbak előtt támasztani: mert azonnal, nem tudom, mi alatsonyat vélnék felőlünk. Valylyon nem örömet tudjuk e mi is a' múltakat? és nem fáj e szívünknek, ha a' valóra nem jöhetünk? Jobban gádzáldkodjunk mi a' mi unokáinknak, mint mi nekünk a' mi őseink. Hadd tudja, hadd lássa ilyly rajzolon is a' jövő század is, hogy miként vólt nálunk a' Tudomány' állapotja mind Mária Terésia alatt, mind pedig Második József alatt. Idővel változik a világ állapotja: más környül állások kelnek elő, és így más rendeléseket is kívánnak. Mennél több a régiből ilylyennek a' példája, egyikét a' másikkal egybe vetve, annál többet tánul később nyomunk a' jövőre. Mert ugyan ezért kell a' Történeteket tanulni. A' Történet' Tanulásának pedig, a' mint a' Tanultak igazán mondják, két világító szeme gyanánt vagyon a' Föld' le íratása, és az Idő számozás (*Geographia, et Chronologia*): ezek nélkül homálybann vakoskodunk. Vagyon tehát, betse Spaits Uram' munkájának erre is tekintve. De amúgy is nem nagy dolog azt a' kitsit még meg változtatni benne, a' mit most megínt ezekre a' környül állásokra nézve jobban el rendelt Felséges Fejelemünk.”²⁸

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy II. József közép- és felsőoktatásra vonatkozó intézkedései, reformjai gyakran szerepeltek a korabeli lapok hasábjain. A cikkek szerzői sokszor kommentálták, magyarázták őket. A helyi levelezők értékes és más forrásokból már nem megszerezhető adalékokkal szolgáltak ezekkel kapcsolatban, amelyeket neveléstörténetírásunk is hasznosíthat.

²⁸ Magyar Hírmondó 1784. január 3. 5–6.

KATALIN FEHÉR

La politique d'instruction moyenne et supérieure de l'empereur Joseph II, reflétée par la presse contemporaine

Dès sa naissance, la presse reflétait, dans chaque époque, les aspirations principales du système politique donnée. Tout cela se rapporte plus intensément encore à la décennie du règne de Joseph II, étant donné que l'histoire de la presse de langue hongroise commença en 1780, l'année de l'avènement au trône de l'empereur. L'auteur de la présente étude examine l'apparition de la politique d'enseignement moyen et supérieur de l'époque joséphiste dans la presse contemporaine. Les décrets de patience, de langue, de taxe scolaire et de bourse, les changements se rapportant à la structure des écoles, les efforts d'unification, les changements touchant le système de programme, de méthodologie et de discipline de l'empereur ont tous leurs traces dans les journaux qui consacraient à tous ces problèmes un terrain large aux années entre 1780 et 1790. Notre historiographie d'enseignement consacrait jusqu'ici peu d'attention à l'exploration et à l'élaboration des articles publiés dans la presse de l'époque se rapportant à l'instruction et à l'éducation, alors que ces articles contiennent de nombreuses données intéressantes, importantes et souvent inconnue, comme l'étude de l'auteur en est aussi la preuve.